

Judita Džežulskienė

Lietuvių kalba

Vadovėlis

10 klasei

I dalis

Vilnius

Judita Džežulskienė

Lietuvių kalba

Vadovėlis 10 klasei, I dalis

***Vadovėlis atitinka kalbos taisyklingumo reikalavimus
(Valstybinės lietuvių kalbos komisijos išvada, 2024-09-06 Nr. S2-181 (6.1))***

Vertintojos: mokytoja metodininkė Kristina Nugarienė (Vilniaus lietuvių namai),
vyresnioji mokytoja Jolita Šalomskienė (Vilniaus privati gimnazija),
mokytoja ekspertė Asta Valentienė (Kauno Palemono gimnazija)

Projekto vadovas Andrius Brazdžius
Redaktorė Aistė Skirmantienė
Korektorė Virginija Bračiulytė
Dizainerė ir dailininkė Asta Puikienė
Viršelio dizainą kūrė Nastassia Navitskaya

© Judita Džežulskienė, 2024
© „Baltos lankos Klett“, 2024

Šį leidinį draudžiama atgaminti bet kokia forma ar būdu, viešai skelbti, taip pat padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais (internete), išleisti ir versti, platinti jo originalą ar kopijas: parduoti, nuomoti, teikti panaudai ar kitaip perduoti nuosavybėn.

Draudžiama šį kūrinį, esantį bibliotekose, mokymo įstaigose, muziejuose arba archyvuose, mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų tikslais atgaminti, viešai skelbti ar padaryti visiems prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

Pirmas leidimas 2024

ISBN 978-609-470-225-9

Išleido leidykla **UAB „Baltos lankos Klett“**
Gedimino pr. 28, 01104 Vilnius
+370 5 208 0358
vadoveliai@elankos.lt
www.baltulankuvadoveliai.lt

Turinys

Vadovėlio sandara	4
Pratarmė	6
I. KALBA KAIP SOCIALINIS, KULTŪRINIS IR ISTORINIS REIŠKINYS	7
1. Seniausi rašytiniai lietuvių kalbos šaltiniai	8
2. Pirmosios lietuvių kalbos gramatikos ir žodynai	16
3. Pagrindiniai lietuvių kalbos tyrėjų darbai	24
4. Lietuvių kalbos kaita	34
5. Lietuvių kalbos žodynai	40
6. Kalbos tiriamojo darbo principai	46
7. Skyriaus apibendrinimas ir įsivertinimas	56
II. FONETIKA IR KIRČIAVIMAS	61
1. Bendrinės tarties normos	62
2. Kirčiavimo žodynai	68
3. Elektroninis kirčiuoklis	76
4. Skyriaus apibendrinimas ir įsivertinimas	82
III. LEKSIKA IR STILISTIKA	85
1. Leksikos normos	86
2. Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas	90
3. Mokslinis ir administracinis funkcinis stilius	96
4. Skyriaus apibendrinimas ir įsivertinimas	104
Šaltinių sąrašas	108

Papildoma medžiaga,
kurią galima atverti
išmaniajame įrenginyje
nuskaičius QR kodą

Kalba kaip socialinis,
kultūrinis ir
istorinis reiškiny

- 1. Seniausieji rašytiniai lietuvių kalbos šaltiniai
- 2. Pirmosios lietuvių kalbos gramatikos ir žodynai
- 3. Pagrindiniai lietuvių kalbos tyrėjų darbai
- 4. Lietuvių kalbos kaita
- 5. Lietuvių kalbos žodynai
- 6. Kalbos tyrinėjimo darbo principai
- 7. Skyriaus apibendrinimas ir įvertinimas

Skyriaus turinys

KVIEČIAME SUSIPAŽINTI SU VADOVĖLIU

Temos
mokymosi
tikslai

Užduotys ir klausimai, padedantys susipažinti su tema

Šia piktograma pažymėtos užduotys, kurias atliekant teks pasitelkti skaitmenines priemones. Jas rasite nuskaityę QR kodą skyriaus pradžioje

Skyriaus apibendrinimas ir įsivertinimas

Užduotys ir klausimai, padedantys prisiminti išeitą temą, pakartoti teorinę medžiagą

Mielas Dešimtoke!

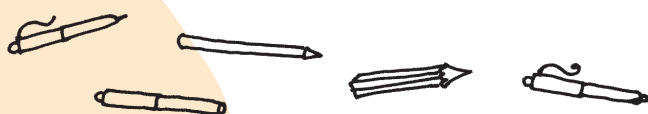
Rašydama šį vadovėlį galvojau apie Tave ir norėjau, kad jis būtų Tau reikalingas, naudingas ir įdomus. O svarbiausia – atlieptų Tavo siekius ir ugdytų Tavo asmenybę.

Esi smalsus, kūrybiškas ir aktyvus. Tikiu, kad nori perimti šimtmečiais kurtą kultūros paveldą, kurio reikšmingiausias lobis – kalba. Ar esi pasiryžęs ją puoselėti, ar trokšti pats tapti gimtosios kalbos kūrėju? Lietuvių kalba lydi Tave kasdien. Tu šiandien skaitai, rašai ir bendrauji nepalyginti daugiau negu Tavo tėvai arba seneliai. Nori suprasti kitų mintis, jas tinkamai įvertinti ir reikšti savašias. Sieki būti išgirstas ir suprastas. Nori tapti lyderiu – žmogumi, kuris gali išmintingai kalbėti visuotinai svarbiomis temomis, vesti kitus, ginti tiesą ir veikti garbingai.

Šis vadovėlis padės Tau ugdyti lietuvių kalbos ir bendravimo gebėjimus. Vadovėlio medžiaga skatins Tave ieškoti ir atrasti, sužinoti ir įtvirtinti naujas žinias, pritaikyti jas ir interpretuoti. Atlikdamas užduotis išmoksi tinkamai suvokti tekstą ir taikliai reikšti mintis, taisyklingai tarti ir kirčiuoti, tiksliai vartoti vienas ar kitas kalbos formas bei sakinius. Taip pat išmoksi kelti klausimus, diskutuoti, naudotis įvairiais šaltiniais. Būsi raginamas dirbti savarankiškai ir bendradarbiauti su bendraklasiais.

Tikiuosi, lietuvių kalbos pamokos su šiuo vadovėliu Tau taps džiugios ir turiningos. Baigęs dešimtą klasę Tu tikrai drąsiau kalbėsi ir rašysi lietuviškai.

Autorė

e-lankos.lt/2q3a

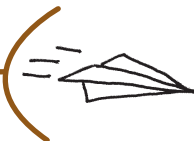
Leksika ir stilistika

1. **Leksikos normos**
2. **Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas**
3. **Mokslinis ir administracinis funkcinis stilius**
4. **Skyriaus apibendrinimas ir įsivertinimas**

1 Leksikos normos

MOKYMOSI TIKSLAI

- Aptarsite norminius ir nenorminius skolinius.
- Išsiaiškinsite, kas yra vertiniai ir vertalai.
- Susipažinsite su semantizmais ir aptarsite daugiareikšmių žodžių reikšmes.

STEBIME

Perskaitykite kalbininkės Daivos Murmulaitytės mintis ir atsakykite į klausimus.

Bendrinei kalbai niekaip netiks chebravežis, kurį kažkas juokaudamas sugalvojo norėdamas pavadinti automobilį draugams („chebrai“) vežioti, nors žodžių darymosi atžvilgiu jis niekuo ne blogesnis už miškavežį, grūdvežį ar duonvežį, būtent pagal jų ir kitų panašių pavyzdį šis naujadaras ir sukurtas. <...> Jei siūlydamasis draugams pavėžėti savo automobilį pavadinsit būtent taip, niekas su kirviu nesivaikys, kad išluptų baudą ar įsiūlytų taisyklingesnį žodį. Kaip ir romano nereikalaus išimti iš knygynų dėl kokio motyvuotai pavartoto keiksmažodžio. Tik jei, kad ir motyvuotai, imtų keiktis TV diktoriai ar chebravežis kaip terminas norėtų prasmukti į koki įstatymą, tai, mano galva, nebūtų nei gera, nei protinga, nei linksma.

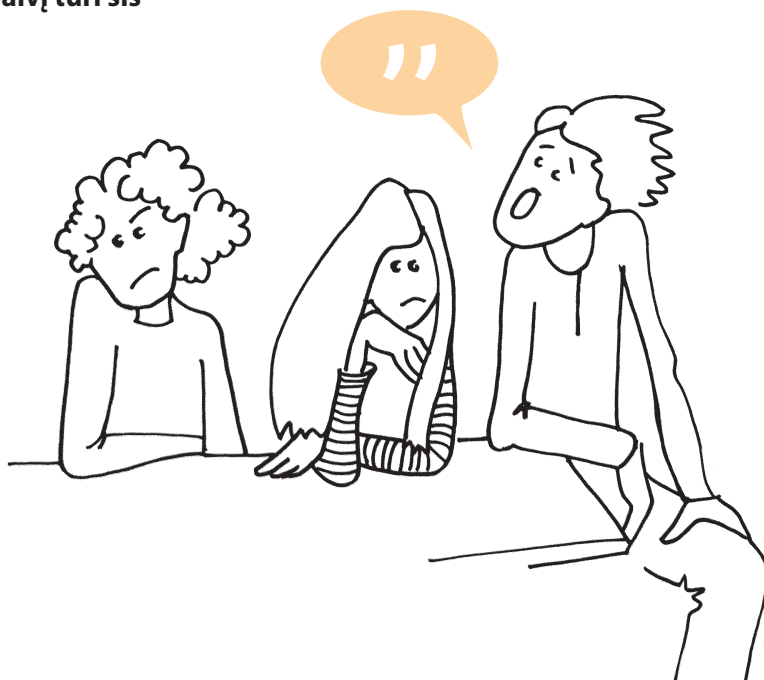
(Iš pokalbio su Daiva Murmulaityte)

1. Kodėl *chebravežis* netinka bendrinei kalbai?

Kokio funkcinio stiliaus atspalvį turi šis žodis?

2. Koks kalbininkės požiūris į svetimžodį? Kada skolinių vartojimas pateisinamas?

3. Ko reikia, kad skolinys prigytų bendrinėje kalboje?

AIŠKINAMĖS

Kalbotyroje **nòrma** vadinama tai, kas kalboje yra dėsninga ir reguliari, iš dalies pastovu, būtina ir visuotina, vartotojų teigiamai vertinama. Dažnai apie tai sakome „normalu“, „teisinga“, „taisyklinga“.

Lėksikos nòrma – tai kalbininkų patvirtinti ir žodynuose surašyti žodžiai ir jų vartojimo réikšmės. Šių normų nesilaikymas įvardijamas kaip kalbos normų pažeidimas – **klaidà**.

Vertės požiūriu aptarkime iš kitų kalbų pasiskolintus žodžius, kuriuos vadiname **skoliniais**. Pagal tai, ar skoliniai teiktini bendrinei kalbai, ar ne, skiriami **norminiai ir nenorminiai skoliniai**.

SKOLINIAI PAGAL VERTĘ	
Norminiai skoliniai	Nenorminiai skoliniai
1) senieji skoliniai – daiktų pavadinimai, kurių svetimumo nejaučiame: <i>agurkas, pinigas, laivas</i> ;	1) svetimybės – nenorminiai kitų kalbų žodžiai: <i>fainas</i> (= <i>mielas, malonus, gražus</i>), <i>printeris</i> (= <i>spausdintuvas</i>);
2) tarptautiniai žodžiai – daugelio pasaulio tautų kalbose paplitę žodžiai: <i>operacija, biudžetas, fejerverkas, šokoladas</i> ;	2) nenorminiai hibridai – žodžiai su nenorminėmis žodžio dalimis: <i>bėdavoti</i> (= <i>bėdoti, skųstis</i>), <i>Vycka</i> (= <i>Vytas</i>);
3) vertiniai – žodžiai, padaryti pagal kitos kalbos modelį: <i>asmenybė, dangoraižis, laikraštis, įtaka</i> ;	3) vertalai – nenorminiai vertiniai, t. y. tie, kurie neatitinka lietuvių kalbos gramatikos normų: <i>neužilgo</i> (= <i>greitai, netrukus</i>), <i>išsireiškimas</i> (= <i>posakis</i>).
4) norminiai hibridai – mišrios kilmės žodžiai su nelietuviškais dėmenimis: <i>ultragarsas, supergaliūnas, kompiuterizavimas</i> .	4) netinkamos reikšmės skoliniai, arba semantizmai , – lietuviški žodžiai, nevartotini kitoje kalboje įprasta reikšme: <i>sekan-ti</i> (= <i>kita</i>) <i>stotelė, teisinga</i> (= <i>taisyklinga</i>) <i>laikysena</i> .

Lietuvių kalbos istorijoje susiklostė gyva tradicija vengti nenorminių leksikos skolinių viešojoje bendrinėje kalboje.

IVIRTINAME

1. Persibraižykite lentelę ir susiekite nevartotiną skolinį žymintį skaitmenį su lietuvišką žodį nurodančia raide. Aptarkite šių skolinių vartojimą.

Nevartotina svetimybė	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Lietuviškas žodis	i														

NEVARTOTINA SVETIMYBĖ

1) meikeris

2) stovis

3) triusikai

4) ekskliuzyvinis

5) emailas

6) fanas

7) imidžas

8) šleikutės

9) ružavas

10) ešopas

11) ofisas

12) turbinti

13) trendas

14) bonka

15) plavkės

LIETUVIŠKAS ŽODIS

a) aistruolis, sirgalius

b) išskirtinis

c) spartinti

d) kelnaitės, apatiniai

e) el. paštas

f) įvaizdis

g) būklė, padėtis

h) petnešėlės

i) savadirbys, techninis kūrėjas

j) biuras

k) e. parduotuvė

l) glaudės

m) rožinis

n) kryptis

o) butelis

2. Iš suskliaustų žodžių pasirinkite tinkamus. Aptarkite, kaip keičiasi sakinio reikšmė pasirinkant vieną arba kitą variantą.

1. Reformos gali (iššaukti, sukelti) žmonių pasipiktinimą. 2. Šios problemos (pilnai, iki galo) neperprantame. 3. (Pirmoje eilėje, pirmiausia) nusprendėme atlikti bandymą. 4. Jie (nuodugniai, pilnai) ištyrė žemės gruntą. 5. Turime puikiai (žinoti, išmanyti) darbo metodus. 6. Kas (apsprendžia, lemia) tokių priemonių pasirinkimą? 7. (Sutikęs, pastebėjęs) netikslumą, darbuotojas turi sustabdyti aparatą. 8. Pacientas sunkiai (pernešė, pakėlė) skausmą. 9. Jo laikysena yra (neteisinga, netaisyklinga). 10. Patariama sluoksniuoti drabužius: (užsidėję, apsivilkę) prigludusius marškinėlius, (dėkitės, vilkitės) marškinius, o ant jų (renkitės, dėkitės) švarką. 11. Nepamirškite (užsidėti, užsijuosti) diržo. 12. Jei saulėta, (užsimaukite, užsidėkite) akinius, o ant galvos – kepurę. 13. Įėję į patalpą, (nusiimkite, nusiaukite) batus.

3. Sugalvokite po sakinį su šiais žodžiais: ypatingai, teisingai, atleisti, užmetinėti, pasirašyti, atstatyti, pergyventi, pasisakyti, nukreipti, praeiti, pašvęsti, galvoti, gautis, naudoti, vartoti, talpinti. Dauguma iš jų yra daugiareikšmiai. Pasitikrinkite žodyne, ar taisyklingai vartojate šių žodžių reikšmes.

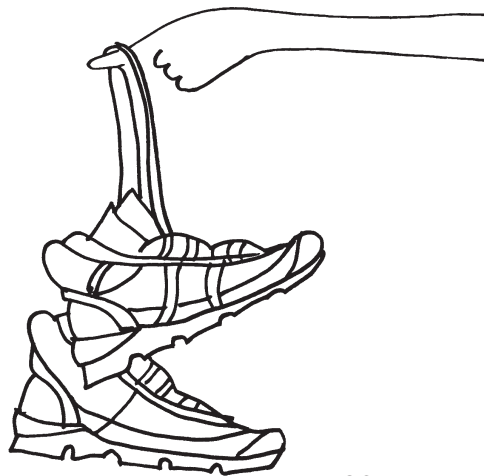
APIBENDRINAME

4. Pasirinkite vieną iš žemiau pateiktų užduočių ir patyrinėkite skolinius, pavyzdžiui, vaibas, feisbukas, vaifajus, vatsapas, kedai ar kitus.

4.1. Remdamiesi 1–2 pasirinktais skoliniais, parašykite samprotavimo pastraipą, kaip skoliniai atspindi visuomenės gyvenimo pokyčius. Aptarkite šių skolinių kilmę, vartojimo sritį ir rašybą.

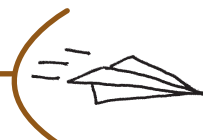
4.2. Pasiskirstę į grupes, aptarkite po 2–3 nenorminius skolinius, parenkite apie juos pranešimą ir pristatykite jį klasėje. Pabaigoje surenkite apibendrinamąją diskusiją, ar vertėtų tuos skolinius keisti lietuviškais naujadarais, pavyzdžiui, feisbuką – veidaknygę.

2 Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas

MOKYMO SI TIKSLAI

- Susipažinsite su Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynu.
- Mokysitės juo naudotis.

STEBIME

Pažiūrėkite jutuberio Šventinio Bankucheno vaizdelį apie kruasanus ir atsakykite į klausimus.

1. Kaip manote, kodėl sunku prancūziškam bandelės pavadinimui *croissant* rasti lietuvišką atitikmenį?
2. Kaip vertinate jau prigijusį šios bandelės pavadinimą *kruasanas*?
3. Ar šiame vaizdelyje motyvuotai vartojami įvairūs bandelės pavadinimai? Kodėl?

